

διατύπωσιν τοῦ νόμου ἐκείνου τῆς σχετικότητος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ὃν οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι καὶ οἰκονομολόγοι εὐρύτατα διέπτυσαν καὶ διεσάφησαν ¹⁾).

Ἄλλ' αὐταὶ καὶ ἄλλαι τοιαῦται πραγματεῖαι τῶν σχολαστικῶν καὶ τῶν ἀνθρωπιστῶν, καίπερ ἀποκαλύπτουσαι νέον τινὰ τρόπον τοῦ συναισθάνεσθαι τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅμως δὲν ἔχουσι πρωτοτυπίαν τροπῆς πρὸς ἔρευναν καὶ μεθόδου· δίχα δὲ τῆς τοιαύτης πρωτοτυπίας ἡ ψυχολογία, ἣτις εἶχεν ἤδη ἐπωφεληθῆ ἐντελῶς πᾶν ὅ,τι ἡ ἀρχαία νόσις ἠδύνατο νὰ παράσχη, δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰνεύρη νέας ὁδοὺς καὶ νὰνακαλύψῃ νέους ὁρίζοντας.

Ἡ ψυχολογία παρὰ τοῖς νεωτέροις φιλοσόφοις : Καρτέσιος, Σπινόζας, Hobbes.

Ἡ τοῦ βιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος σύνθεσις, ἣν κατῴρθωσεν ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰποκατασταθῆ ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν, διότι ἡ ἀναγέννησις μετ' ἀγωνίας, ἐπιζητοῦσα νὰνακαλύψῃ τὸ μυστήριον τῆς φύσεως καὶ ἐξιχνεύουσα τοὺς ἀναλλοιώτους νόμους τοῦ κόσμου προήχθη κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ βαθύτερον τὸν χωρισμὸν ἐκείνον τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, ὃν ἤδη οἱ σχολαστικοὶ διὰ τῆς φυσικῆς ὁρμῆς τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς θρησκευτικῆς θεωρίας εἶχον σαφῶς καταδείξει. Καὶ ὁ πρῶτος φιλόσοφος, ὁ ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς νέας ἐπιστημονικῆς νοήσεως ἐπιχειρῶν νὰνιδρύσῃ μετὰ σαφηνείας καθολικὴν τινὰ ἐκδοχὴν τῶν πραγμάτων, ὁ **Καρτέσιος**, ἐμφανίζεται ἀπλῶς καὶ ἀντικρυσ δοῦστής. Ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐφεξῆς γενομένη μακρὰ ἐργασία ἐν ταῖς περὶ τοῦ πνεύματος ἰδέαις κατέληξε παρὰ Καρτεσίῳ εἰς ἐκδοχὴν, ἣτις εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου καὶ ἣτις παρέμεινε κατόπιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νοήσεως ὡς ἡ μάλιστα χαρακτηριστικὴ καὶ τυπικὴ ἔκφρασις πολλῶν ἄλλων μετὰ ταῦτα διατυπωθεισῶν θεωριῶν περὶ τῶν προσαλλήλων σχέσεων ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ ψυχὴ δὲν νομίζεται ὡς ἡ τὰ ὀργανικὰ φαινόμενα διαμορφοῦσα ἐνέργεια, ἀλλ' οὐσιῶδες καὶ εἰδικὸν γνῶρισμα ἔχει τὴν «νόησιν», ἀπὸ δὲ τῆς συνειδήσεως τῆς νοήσεως πηγάζει ἡ ἀπόλυτος βεβαιότης πάσης γνώσεως ἡμῶν. Ἡ μὲν ὄλη εἶναι διαιρετὴ, τὸ δὲ πνεῦμα ἐν καὶ ἀδιαίρετον (*Meditationes*, V). Οὕτως ἡ ψυχὴ νῦν τὸ πρῶτον μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἐμφανίζεται ἀπηλλαγμένη παντὸς ζωϊκοῦ στοιχείου καὶ ἔχουσα τὸ γνῶρισμα ἐκεῖνο τῆς

¹⁾ Ἐν τοῖς βιβλίοις *De Subtilitate*, βιβλ. XIII. Ἔργα ἔχοντα πολλὴν ψυχολογικὴν ἀξίαν εἶναι καὶ αἱ τοῦ Γάλλου Montaigne (1580) περιφημοὶ πραγματεῖαι (*Essais*).

αὐλοῦ οὐσίας, ὅπερ διετήρησεν ἔπειτα πάντοτε ἐν τῇ πνευματοκρατικῇ φιλοσοφίᾳ ¹⁾. Πᾶν τὸ μὴ εἰσερχόμενον εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς «mentis» ἐξορίζει ὁ Καρτέσιος εἰς τὰ σωματικὰ γεγονότα. Διὸ πᾶσαι αἱ πράξεις τῶν ζώων, καὶ αἱ πολυπλοκώταται, εἶναι ἄμοιροι συνειδήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν αὐτόματοι. Καὶ καθάπερ διαφέρουσιν ἀπολύτως τὰ ψυχικὰ γεγονότα τῶν ζωϊκῶν γεγονότων, τὸν αὐτὸν τρόπον διαφέρουσιν ἀλλήλων νόησις καὶ φυσικὸς ἐξωτερικὸς κόσμος. Αἱ δύο σειραὶ εἶναι ἀπολύτως ἑτερογενεῖς· ἔχουσι μὲν τὰ αἰσθήματα ἀφορμὴν τὰ φυσικὰ ἐρεθίσματα, ἄλλ' ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶναι ὅλως ὑποκειμενικὸς οὐδὲν ἔχων τὸ κοινὸν πρὸς τὰς καθοριζούσας αὐτὰ αἰτίας. Ἡ νόησις εἶναι τὸ «ἀνέκτατον», ἡ ὕλη ἐν οἵαδήποτε αὐτῆς μορφῇ, εἴτε φυσικῇ εἴτε ὀργανικῇ, τὸ «ἐκτατόν». Οὕτως ὁ ὀργανισμὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τέλειόν τι μηχανικὸν συγκρότημα νεύρων, μυῶν καὶ τῶν ἄλλων ζωϊκῶν στοιχείων, λειτουργοῦν αὐτομάτως μετ' ἀπολύτου κανονικότητος καὶ ἀκριβείας.

Ἀλλὰ δογματίζων ὁ Καρτέσιος τοιαύτην ἀπαλυτὸν ἑτερογένειαν παραδέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι οὕτως ἰσχυρῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ σώματος καθ' ὅλα τὰ μέρη αὐτοῦ, ὥστε νὰ συναποτελῇ μετὰ τούτου «ἐν ὅλον» (Meditationes, VI). Τὰ δύο μέρη, ψυχικὸν καὶ φυσικόν, διατελοῦσι πρὸς ἄλληλα ἐν συνεχεί ἐπιδράσει καὶ ἀντιδράσει. Εἶναι ἡ νέα ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ψυχοφυσικῆς ἐνότητος ἐμφανιζομένη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νέας καθαρᾶς πνευματοκρατικῆς ἐκδοχῆς τῆς ψυχῆς, ἔννοια γόνιμος μεγάλων ἀποτελεσμάτων ἐν τῇ κατόπιν ἐμπειρικῇ ψυχολογίᾳ, ὡς αὐτὸς ὁ Καρτέσιος εἵκασέ πως κατὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας βαθεῖας ἀναλύσεις τῶν προσαλλήλων ἀναφορῶν πνεύματος καὶ σώματος, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ περὶ τῶν *Ψυχικῶν παθῶν* (1641). Ἡ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις προσνεμομένη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας σπουδαιότης εἰς τὸ ἔργον τοῦ κατ' ἀνάκλασιν μηχανισμοῦ ἐν ταῖς ψυχικαῖς λειτουργίαις ἀνέρχεται βεβαίως εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Καρτεσίου, ὅστις ἐσχεδίαζεν ἤδη ψυχοφυσικὴν τινὰ ἐπιστήμην, ὅτε ἐπεζήτησε διὰ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ὀργανισμοῦ καὶ συνειδήσεως νὰ ἐρμηνεύσῃ ψυχικὰ τινὰ φαινόμενα, οἷον τὴν μνήμην καὶ τὴν ἔξιν. Ἡ ἐπάλληλος αὕτη ἐπίδρασις σώματος καὶ πνεύματος τελεῖται κατ' αὐτὸν ἐν ἐνὶ μόνῳ σημείῳ τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐν τῇ ἐπιφύσει ἢ τῷ κωναρτίῳ (glandula pinealis), ὅπερ δύναται κατ' ἀκολουθίαν νὰ θεωρηθῆται ὡς ἡ ἀληθῆς ἔνυλος ἔδρα τῆς ψυχῆς· εἶναι δὲ αὕτη ἐκδοχὴ, ἣν ἠδύναντο φυσικῶ τῷ

¹⁾ Ἄλλ' εἶναι δίκαιον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς οὐσίας διαφόρου τῶν ἑαυτῆς φαινομένων εὐρηται ἔνα περίπου αἰῶνα πρότερον ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Vives, De anima et vita (1578). Ἀλλὰ παρὰ τῷ Καρτεσίῳ πρώτη ἐμφανίζεται αὕτη συνεζευγμένη μετὰ τελείου θεωρητικοῦ συστήματος.

λόγῳ νὰ δικαιολογήσῃ μόνον αἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὅλως ἀτελεῖς ἔτι ἐπιστῆμιν τῆς ἀνατομικῆς καὶ φυσιολογίας. Τὰ δύο στοιχεῖα, φυσικὸν καὶ νοητικόν, εἶναι οὕτω διακεχωρισμένα καλῶς : ἀπὸ μὲν τοῦ σώματος προέρχονται ἡ θερμότης καὶ ἡ κίνησις τῶν μελῶν, ἀπὸ δὲ τῆς ψυχῆς τὰ νοήματα. Δὲν εἶναι παραδεκτὴ ἡ ὑπαρξίς δύο ψυχῶν, τῆς μὲν ἀνωτέρας καὶ λογικῆς, τῆς δὲ κατωτέρας καὶ αἰσθητικῆς, διότι ἐν ἡμῖν ὑπάρχει μόνον μία ψυχὴ οὐδεμίαν ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ διαφορὰν μερῶν: ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι ἅμα καὶ λογικὴ, καὶ ἅπασαι αἱ ὁρέξεις αὐτῆς εἶναι βουλήσεις. Ἡ περὶ τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῆς ψυχῆς πλάνη «ὑποχρεουμένης νὰ ὑποδύηται διάφορα πρόσωπα», ἅτινα συχνὰ ἔρχονται πρὸς ἀλλήλα εἰς σύγκρουσιν, προήλθεν ἀπλῶς κατὰ τὸν Καρτέσιον ἐκ τοῦ ὅτι δὲν διεκρίθησαν σαφῶς αἱ λειτουργίαι αὐτῆς ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος, εἰς ὃ μόνον πρέπει νὰ ποδίδηται πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ διαμάχεται πρὸς τὸν ἡμέτερον λόγον. Ὁ μόνος πόλεμος, ὁ δυνάμενος νὰ συμβῇ ἐν τῇ ψυχῇ, εἶναι ὁ παραγόμενος ἐκ τῆς ἐναντιώσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ροπήν, ἣν τὸ σῶμα (ἢ τὰ «ζωϊκὰ πνεύματα» (spiritus animales), ὡς ταῦτα ὀνομάζει ὁ Καρτέσιος) ἀσκεῖ ἐπὶ τοῦ κωναρίου. Τῆς συγκρούσεως ταύτης ἀπότοκα εἶναι τὰ λεγόμενα «πάθη», ὅπερ ὄνομα παρὰ Καρτεσίῳ σημαίνει οὐ μόνον τὰ συναισθήματα, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀντιλήψεις, ἥτοι πάντα ἐκεῖνα τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἐν οἷς ἡ ψυχὴ ἔκκειται εἰς ἔξωθεν ἢ σωματικὰς ἐντυπώσεις (νοουμένων ἄρα οὕτω καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος ἐντυπώσεων)· πάσας δὲ τὰς πράξεις τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἐν αἷς ἡ ψυχὴ δείκνυται ἐντελῶς ἐλευθέρα, καλεῖ ὁ Καρτέσιος «ἐνεργείας»¹⁾. Οὕτως ἡ κατ' αἰσθησιν ἀντίληψις, ἡ παράστασις, τὰ ἀπλούστερα πάθη, αἱ ὁρμαὶ ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σώματος, ἐνῶ ἡ κυρίως νόησις καὶ τὰ «ἐσωτερικὰ συναισθήματα» ἀπογεννῶνται ἐκ μόνης τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς²⁾. Τὰ κατ' ἀντίληψιν «πάθη» ἢ ἡ ἀντίληψις τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν εἰκόνων, αἵτινες εἶναι «ἀντίτυπα» ἢ «μορφαί» τῶν πραγμάτων· ἡ θεωρία αὕτη, ἐπαναληφθεῖσα ὕστερον ὑπὸ τοῦ Οὐολφίου, διέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ. Τοιαῦται ἐξωτερικαὶ εἰκόνες, ἐφ' ὅσον ἐντυποῦνται ἐπὶ τῶν κοιλωμάτων τοῦ ἐγκεφάλου διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ τῶν νεύρων, παραμένουσιν ἐν τῇ καθαρῶς

¹⁾ Des passions de l'âme, μέρ. I, ἀρθ. 47.

²⁾ Αὐτ. μέρ. II, ἀρθ. 147 : «αἱ ἐσωθεν συγκινήσεις ἢ συναισθήματα ἐπεγείρονται ἐν τῇ ψυχῇ μόνον δι' αὐτῆς τῆς ψυχῆς, κατὰ τοῦτο δὲ διαφέρουσι τῶν παθῶν αὐτῆς, ἅτινα ἐξαρτῶνται πάντοτε ἐκ τῆς κινήσεως τῶν πνευμάτων». Περὶ τῶν πνευματικῶν τούτων παθῶν ἔγραψε περισπούδαστον σημεῖωσιν ὁ καθηγητὴς A. Faggi (Cartesio e le passioni dell' anima, «Rendiconti del R. Istituto Lombardo», 1909).

φυσική καταστάσει· ἀλλ' εὐθὺς ὡς ἀπὸ τούτων ἐπικοινωνήσωσι πρὸς τὰ «κωνάριον», γίνονται «ιδέαι» ἢ μορφαὶ ἢ εἰκόνες, ὧν ἄμεσον γνῶσιν λαμβάνει ἡ λογικὴ ψυχὴ ¹⁾).

Τοῦ Καρτεσίου τὸ ψυχολογικὸν σύστημα δύναται κάλλιστα νὰ ὀνομασθῆ τὸ πρωτοτυπώτατον πάντων, ὅσα ἀνεφάνησαν μετὰ τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἦσκησε μεγάλην ροπὴν καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπὶ τῆς ψυχολογίας, αἵτινες ἐπεδίωξαν νὰ αναπεύξωσι τὴν μηχανικὴν ἄποψιν τοῦ συστήματος ἀφανίζουσαι εἴτε ἐν τῷ ζωϊκῷ ὀργανισμῷ εἴτε ἐν τῷ κυρίως ψυχικῷ πᾶν τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ὑποβληθῆ εἰς τοὺς νόμους τῆς ὕλικῆς φύσεως. Οἱ δὲ Γάλλοι ὕλισται τοῦ XVIII αἰῶνος ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ πιστεύσωσιν ὅτι εἶναι οἱ ἀληθεῖς προβιβασταὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου πνευματοκρατικοῦ φιλοσόφου μᾶλλον ἢ τῶν ἰατρῶν ἐκείνων καὶ φυσιολόγων, οἵτινες ἐπεζήτησαν βαδίζοντες ἐπὶ τὰ ἴχνη του νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰ ὀργανικὰ φαινόμενα ὡς τὸ καθαρὸν προϊόν ὕλικῶν δυνάμεων.

Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ Καρτεσίου εἶχε καταβάλλει τὰ θεμέλια τῆς δυϊζούσης ἐκδοχῆς πνεύματος καὶ σώματος, οὐχὶ πολὺ ὕστερον ἕτερον σύστημα θεωρητικὸν ἐπειράθη νὰ συνασυνδέσῃ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα εἰς ὑψίστην ὑπερβατικὴν ἐνότητα. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Βεγεδικτοῦ Σπινόζα (1677) εἶναι τῆς θεωρίας ἡ ὑπερτάτη προσπάθεια καὶ ἐντασις πρὸς τὸ ἐνιστικὸν ἰδεῶδες. Ἡ τὴν φιλοσοφίαν ταύτην διαμορφώσασα νόησις ἀνενεώθη κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, δύναται δὲ νὰ λεχθῆ ὅτι ἐκφράζει ἐν τῇ καθαρωτάτῃ καὶ κλασικωτάτῃ αὐτῆς μορφῇ τὴν σταθερὰν τάσιν πρὸς ἄρσιν τῆς ἀνταγωνιστικῆς σχέσεως τῶν δύο μεγάλων ἀπόψεων τοῦ συμπαντος, ἀλλὰ διατηροῦσα ἐπὶ ἑκατέρας αὐτῶν τὸν οἰκείον εἰδικὸν χαρακτῆρα. Διελθοῦσα ἡ δυϊστικὴ ἀρχὴ διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς συντυχίας (occasionalismo) μετεμορφώθη παρὰ τῷ Σπινόζα εἰς θεμελιωδῶς ἀντίθετον φιλοσοφίαν. Ψυχὴ καὶ σῶμα δὲν εἶναι πλέον δύο ἀρχαὶ ἀδιάλλακτοι πρὸς ἀλλήλας, ἀλλ' ἀμφοτέραι ἀπόρροιαὶ τῆς θεότητος, δύο ἄρα διάφοροι τρόποι τῆς αὐτῆς οὐσίας, διότι ὁ θεὸς εἶναι ἅμα καὶ νόησις καὶ πρᾶγμα ἐκτατόν. Καὶ οὕτως ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι μέρος τοῦ ἀκτατοῦ νοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ σῶμα εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ιδέας τῆς συνιστώσης τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν· εἶναι δὴλον ὅτι ὁρισμένος τρόπος τῆς ἐκτάσεως.

Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν σύγκειται ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, τὸ δὲ σῶμα ὑπάρχει, καθ' ὅσον ἔχομεν τὸ αἶσθημα αὐτοῦ. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα τελείαν παραλληλίαν ἐπιπλοκῆς καὶ λειτουργίας, καὶ ται

¹⁾ Tractatus de homine et de formatione foetus, μέρ. V, 70.

αύτη ἀντιστοιχία ἐφαρμόζεται οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων ἀτόμων, ἅτινα, εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμούς, ἔχουσιν ὅμως ψυχὴν.

Ψυχὴ λοιπὸν καὶ σῶμα καθ' ὅλου εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅπερ καταλαμβάνομεν ὅτε μὲν ἐν τῷ προσόντι τῆς νοήσεως (attributum cogitationis), ὅτε δὲ ἐν τῷ τῆς ἐκτάσεως (attributum extensionis). Ἐν ἀπολύτῳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν καρτεσιανὴν ἀρχὴν ὁ Σπινόζας ἀποκλείει πᾶσαν ἐπάλληλον ἐνέργειαν τῶν δύο σειρῶν, τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ὕλικης· οὔτε τὸ σῶμα δύναται νὰ καθορίζη ἐν τῇ ψυχῇ τὴν νόησιν οὔτε ἡ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι τὴν κίνησιν· διότι ἡ νόησις μόνον ὑπὸ τῆς νοήσεως δύναται νὰ τροποποιηθῆται καὶ τῶν σωμάτων αἱ κινήσεις μόνον ὑπ' ἄλλων σωμάτων νὰ παράγονται. Οἱ δὲ λέγοντες, ἐπάγεται ὁ Σπινόζας, ὅτι αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ ἐνέργεια τοῦ σώματος παράγεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ἣτις ἀρχει τοῦ σώματος, δὲν γνωρίζουσι τί λέγουσι, οὐδὲν δὲ ἄλλο ποιοῦσιν ἢ ὁμολογοῦσι δι' εὐπρεπῶν λόγων τὴν ἀγνοίαν τῆς ἀληθοῦς αἰτίας τῆς ἐνεργείας ταύτης ¹). Ἀπαράδεκτος ἄρα ἡ καρτεσιανὴ θεωρία τῆς διὰ τοῦ κωναρίου ἀλληλοπαθείας σώματος καὶ πνεύματος. Τοιαύτη θεωρία φαίνεται τῇ Σπινόζα εἰς ἄκρον σκοτεινὴν, προσερχομένη μάλιστα ἐκ φιλοσόφου, ὅστις, κηρύττων ὅτι περὶ παντὸς πράγματος συμπεραίνει ὀρμώμενος ἐξ ἀρχῶν ἐναργῶν καθ' ἑαυτὰς, πολλάκις ἤλεγξε τοὺς σχολαστικοὺς θέλοντας νὰ ἐρμηνεύωσι τὰ σκοτεινὰ πράγματα δι' ἀποκρύφων ἰδιοτήτων, ἀλλ' ὅστις ὅμως παραδέχεται ὑπόθεσιν σκοτεινότεραν αὐτὴν ταύτην πάσης ἀποκρύφου ἰδιότητος. Ποία τῷ ὄντι, ἐρωτᾷ ὁ Σπινόζας, ὑπάρχει σαφῆς καὶ εὐκρινῆς ἐκδοχὴ νοήσεως στενωῶς ἠνωμένης μεθ' ὅσονδῆποτε μικροῦ μορίου ποσότητος;

Πνεῦμα λοιπὸν καὶ σῶμα ἀποτελοῦσι δύο παραλλήλους σειράς, ὧν ἑκατέρα περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν οἰκείαν αἰτιότητα. Ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀδηγούμενος ὁ Σπινόζας ποιεῖται θαυμασίαν ἀνάλυσιν τῶν ἀνθρωπίνων «παθῶν», ἅτινα θεωρεῖ ἐξαρτώμενα μόνον ἐκ τῶν ἀναρμόστων καὶ ἀσυμμέτρων παραστάσεων (ideae inadaequatae), κατὰ δὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἀναγκαίως ἐρμηνεύονται διὰ τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων τῆς ψυχῆς.

«Αἱ ἀποφάσεις τῆς ψυχῆς», λέγει, «παράγονται ἐν τῇ ψυχῇ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων, ἅτινα ὄντως ὑπάρχουσι». Καὶ ἡ ψυχὴ, ὅπως καὶ πᾶν ἄλλο πρᾶγμα, προσπαθεῖ νὰ ἐμμένῃ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει, τ. ἔ. τεινεῖ νὰ σφίξη καὶ νὰ συντηρῇ ἑαυτήν· ἡ τοιαύτη προσπάθεια καθ' ὅσον μὲν ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ψυχὴν, λέγεται «βούλησις», καθ' ὅσον δ' ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν ὅμα

¹) Ethica, βιβλ. III, θεωρ. II, σχόλιον.

καὶ εἰς τὸ σῶμα, λέγεται «ὄρεξις» (appetitus). Ὅθεν ἡ ὄρεξις εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου· ἐκ τῆς φύσεως δὲ ταύτης προκύπτουσιν ἀναγκίως τὰ πράγματα τὰ εἰς τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ χρησιμεύοντα, οὐ ἕνεκα ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάζεται νὰ ἐπιτελῇ αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα. Ἡ δὲ συνειδητὴ ὄρεξις γίνεται «ἐπιθυμία». Στηριζόμενος ἐπὶ ταύτης τῆς ἀμυδραίας ἀνάγκης τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος περιγράφει ὁ Σπινόζας καὶ ἐξηγεῖ λεπτομερῶς τὰς ψυχικὰς καταστάσεις διὰ μιᾶς τῶν ἀναλύσεων ἐκείνων, αἵτινες περιέχουσι βεβαίως ἀπόψεις ψυχολογικὰς ἐκ τῶν βαθυτάτων καὶ εὐφρεστάτων, ὅσας μνημονεύει ἡ τοῦ εἶδους τοῦτου γραμματεία.

Ἀποφεύγων δὲ τὰ ἔσχατα ἐπακολουθήματα τῆς περὶ τοῦ ὑπεξουσίου τῆς βουλήσεως ἐκδοχῆς αὐτοῦ παραχωρεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τὸ μέσον τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν ἐλευθερώσεως διὰ σαφοῦς καὶ εὐκρινοῦς γνώσεως αὐτῶν, ἧτις ἀνυφοῦται εἰς τὴν ἄκραν αὐτῆς τελειότητα ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνάγκης πάντων τῶν πραγμάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ θεοῦ (amor dei intellectualis), ὅστις συνδιαλλάττει ἐν ἑαυτῇ πάντα τὰ ἐναντία ¹).

Ἐν τῷ βραχεῖ διαστήματι ἐνὸς περίπου τετάρτου αἰῶνος ἡ φιλοσοφία εἶχε διατοπώσει τὰς δύο μεγάλας ψυχολογικὰς διδασκαλίας, αἵτινες μᾶλλον ἢ ἥττον βαθέως μεταρρυθμισθεῖσαι ἢ ἐπισκοτισθεῖσαι, πάλιν ἀνεφάνησαν ὕστερον προσαρμοζόμεναι διαρκῶς πρὸς τοὺς νέους ὄρους τῆς γνώσεως, μετ' ἰδιαιτέρας δὲ ἀκμῆς καὶ δυνάμεως ἀνέκυψαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅποτε ἡ ψυχολογία ἀνεῦρεν ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς μεθόδοις νέας καὶ στερεωτέρας βάσεις. Ἄλλ' ὅσονδῆποτε εὐρεία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοχὴ τῶν δύο φιλοσόφων, ἐπιχειρησάντων νὰ λύσωσι τὸ δυσχερὲς πρόβλημα τῆς προσαλλήλου σχέσεως πνεύματος καὶ ὕλης, ὅσονδῆποτε βαθεῖαι καὶ πρωτότυποι καὶ ἂν ὑπῆρξαν γινώμαί τινες αὐτῶν, ὅμως δὲν εἶχεν εἰσέτι γίνεαι ἀνάλυσις τῆς συνειδήσεως ἱκανὴ νὰ μελετήσῃ τὴν ψυχὴν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ἤρξαντο τότε νὰ ἐρευνῶσι τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως. Ὅπως γίνῃ τοῦτο, ἐπάναγκες ἦτο ἡ μεταφυσικὴ θεωρία νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν κριτικὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῆς γεγέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἡμετέρων διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν λειτουργιῶν· ὤφειλεν ἡ ψυχολογία ὑπερβαίνουσα θαρρούντως τὴν τῶν δύο μεγάλων περιοχῶν τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως μεθόριον γραμμὴν, ἧς ἀντεῖχοντο ἕως τότε οἱ φιλόσοφοι, νὰ ὀρμηθῇ ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως προσπαθοῦσα νὰ μελετήσῃ τὴν συνειδήσιν ὡς φυσικὸν γεγονός.

Οἱ χρόνοι ἦσαν ὄριμοι πρὸς τοιαύτην τροπὴν. Ἡ νέα φιλοσοφία τῆς

¹) Ethica, βιβλ. V (περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας) θεωρ. XXVIF.

φύσεως, οὗσαν εἶχον ἰδρύσει ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Καρτέσιος, διεχώριζε τὴν περιοχὴν τῆς συνειδήσεως ἀπὸ τῆς τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ διδασκαλία τῆς ὑποκειμενικότητος τῶν αἰσθημάτων, διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γαλιλαίου πρώτου, εἶναι ὡς ἀληθῶς ἀξιομνημόνευτον σημεῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Διέσεισε τέλεον πάσας τὰς τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἐν τῷ μεσαίῳ ὀπαδῶν αὐτῶν ἐπιμόχθους ἐρεῦνας περὶ τῶν προσαλλήλων ἀναφορῶν νοῦ καὶ φύσεως, ἅτινα ἐνοοῦντο ὡς συνεστῶτα ἐκ στοιχείων μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων, καὶ ἀνέτρεψε τὴν ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴν τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς ζωῆς. Ἡ ἀποφίσις τῆς νεας ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ τέμη τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν νεὰν ἐκείνην ψυχολογικὴν μέθοδον, ἥτις κατόπιν θὰ ὠδήγει εἰς τὴν μὀρφωσιν ἀληθοῦς ἐπιστήμης τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Ὁ σημαντικὸς οὗτος νεωτερισμὸς ἦλθεν ἐξ Ἀγγλίας, ὅπου ἤδη ὁ Φραγκίσκος Βάκων εἶχεν ὑπερμαχήσει ἰσχυρῶς ὑπὲρ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς γνώσεως ἐπὶ τῆς πειραματικῆς βάσεως. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ Βάκων ἤψατο τοῦ ψυχολογικοῦ προβλήματος ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Θωμὰς Hobbes (1588 - 1679). Συνδυάζων οὗτος ἐξαισίαν λογικὴν δύναμιν μετὰ πνεύματος θαυμασίως παρατηρητικοῦ δύναται εὐλόγως νὰ καταλεχθῇ εἰς τοὺς ἰδρυτὰς τῆς νεωτέρας ψυχολογίας διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν προβλημάτων, ἅτινα ἀνεκίνησε καὶ οὐχὶ σπανίως ἀπέδειξε διὰ μορφῆς ἐν τῇ συντομίᾳ αὐτῆς πρωτοτύπου καὶ δραστηκωτάτης. Ὡς καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ, ἐμφορεῖται τῆς ἰδέας τῆς κανονικῆς καὶ μαθηματικῆς διατάξεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἐπιπροσθέτει αὐτὸς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ μόνη ὑπάρχουσα πραγματικότης εἶναι τὸ «σῶμα» ἐπειδὴ δ' ὅμως ὁ ὅλος κόσμος συναποτελεῖ σύνολον ἐναλλαγῶν τόπου, τ.ἔ. κινήσεων, διὰ τοῦτο ἡ ἀληθινὴ πραγματικότης καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἡ κίνησις. Ἀλλὰ τὸ πραγματικὸν τοῦτο ἐκδηλοῦται πρὸς ἡμᾶς μόνον δι' ἐπιδράσεως, ἣν τοῦτο ἀσκει ἐπὶ τοῦ αἰσθανομένου ὑποκειμένου ἡμῶν: τὰ πράγματα ἄρα, ὧν ἀντιλαμβανόμεθα, ἦτοι αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες, δὲν εἶναι ἀντικείμενα, ἀλλὰ «φαντάσματα» τοῦ ἡμετέρου νοῦ (φῶς καὶ θερμότης καὶ χρῶμα καὶ ἤχοι καὶ αἱ λοιπαὶ ποιότητες, αἱ καλούμεναι αἰσθηταὶ, δὲν εἶναι ἀντικείμενα, ἀλλὰ φαινόμενα τῶν αἰσθανομένων¹⁾). Οὕτως ὁ Hobbes κατήντα εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ ἤδη εἶχε καταλήξει ὁ Γαλιλαῖος²⁾. Καὶ οὗτος μὲν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἐρευγήσῃ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ὁ δὲ Hobbes ἐπεδόθη

1) *Physica, sive Naturae phenomena*, κεφ. XXV.

2) Τὸ βιβλίον *De corpore*, ἐνθα περιέχεται ἡ *Physica*, ἐξεδόθη τῷ 1655, ἐνῆν ὁ Γαλιλαῖος εἶχεν ἤδη διατυπώσει τὴν ἑαυτοῦ γνωσιολογικὴν θεωρίαν ἀπὸ τοῦ 1625 ἐν τῷ *Saggiatore*. Ἀλλ' ὁ Hobbes ἐξήνεγκεν ἤδη τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν τῷ 1630 μὴ γινώσκων εἰσέτι τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ.

εἰς τὴν ἀνίχνευσιν καὶ ἀνακάλυψιν τῶν τρόπων, καθ' οὓς ἐνεργεῖ ἡ συνείδησις. Εἶναι δ' ἴσως ὁ πρῶτος τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ὅστις ἐπιλαμβάνεται τελείας ἀναλύσεως τῶν αἰσθημάτων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ὀπτικῶν καὶ ἀπτικῶν. Ὑπῆρξε δὲ καὶ ὁ πρῶτος, ὅστις προλαμβάνων πρὸ δύο αἰώνων τοὺς νεωτέρους ψυχολόγους ἐπεχείρησε νὰ θέσῃ ὡς κεφαλαιώδη νόμον τοῦ φυσικοῦ βίου τὴν σχετικότητα. Ἡ ποικιλία, ἢ ἀλλαγὴ τῶν ἡμετέρων ἐσωτερικῶν καταστάσεων εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ οὐσιώδης πρὸς τὴν συνείδησιν ὄρος. «Ἐὰν ὑποθέσωμεν», λέγει (De corpore IV, XXV, 5), «ἄνθρωπον ἔχοντα μὲν ὀφθαλμούς, ὅπως βλέπη, ἀλλ' ἐστερημένον πάσης ἄλλης αἰσθήσεως καὶ ἀδυνατοῦντα νὰ βλέπη ἄλλο τι παρὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο χρῶμα ἄνευ οὐδεμιᾶς ποικιλίας, μοι φαίνεται, ὅτι καὶ ἂν λέγωσιν ἄλλοι, ὅτι τόσον θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ βλέπη, ὅσον ἡμεῖς δυνάμεθα διὰ τῆς ἀφῆς νὰ αἰσθανώμεθα τὰ ὅσα τῶν μελῶν ἡμῶν». Ὡστε «αἰσθάνεσθαι πάντοτε τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ μηδὲν αἰσθάνεσθαι εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ» (sentire semper idem et non sentire, ad idem recidunt). Ἡ σχετικότης προϋποθέτει τὴν συνέχειαν καὶ ἐπομένως τὴν μνήμην· ἐπὶ ταύτης δὲ στηρίζει ὁ Hobbes τὴν μέθοδον τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως.

Ἐκ τῶν προτάσεων τούτων, ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης ἐπιτυχεστάτης ἐξετάσεως τῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως, ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθείσης πρὸς παρατήρησιν τούτων μεθόδου καὶ ἐκ τῶν ἐντεῦθεν συναγομένων γενικῶν ἀρχῶν προσεδόξα τις παρ' αὐτοῦ ἰδεοκρατικὴν τινα ἐκδοχὴν τῆς ψυχολογίας. Ἀλλ' ὅμως παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς πρὸς τοὺς νόμους τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἀγάπης καὶ σπουδῆς μεταπηδᾷ ἐπ' ἄλλας ἀρχὰς χαρακτηροῦς ὅπως διαφόρου. Καὶ ἀποφαίνεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι πᾶσα μεταβολὴ «εἶναι κίνησις ἢ ἔντασις, ἣτις πάλιν ἔντασις εἶναι ἐπίσης κίνησις». Ἀπὸ ταύτης τῆς λίαν ἀμφισβητησίμου προτάσεως πορίζεται ὁ Hobbes καὶ ἀναπτύσσει ἡλοκρατικὴν ψυχολογίαν οὐχὶ τελείως συνάδουσαν πρὸς τὰς ἄλλας προηγουμένας ἀποδείξεις αὐτοῦ. Τὸ αἶσθημα, λέγει, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶναι ἢ κίνησις μέρους τινὸς ὑπάρχοντος ἐν τῷ αἰσθανομένῳ· καὶ ἐπειδὴ ἡ κίνησις μόνον ἐκ τῆς συνεχοῦς κινήσεως δύναται νὰ γεννᾶται, κατανοεῖ τις ὅτι ἡ ἄμεσος αἰτία εἶναι ἐν τούτῳ, ὅπερ πρῶτον ἔπτεται καὶ πιέζει τὸ αἰσθητήριον ὄργανον. Ἡ κίνησις μεταδίδεται οὕτω μέχρι τῶν ἐσωτάτων μερῶν καὶ διανύουσα κατόπιν τὴν ἀντίτροπον ὁδὸν ἀνέρχεται εἰς τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τοῦ φαντάσματος. Ἀλλὰ πῶς παράγεται τὸ φάντασμα; Ὁ Hobbes ἐρμηνεύει τοῦτο κατὰ τρόπον καθαρῶς μηχανικόν.

Πρὸς τὴν κίνησιν, ἥτοι πρὸς τὴν ἔντασιν, ἀντίκειται ἐναντία ἔντασις, ἀντίστασις, μᾶλλον δ' ἀντίδρασις (resistentiam omnem esse conatum conatum contrarium, id est reactionem) καὶ ἐκ τῆς ἀντιδράσεως

ταύτης τῆς ἐν τῷ ἐσωτάτῳ μέρει τοῦ αἰσθητηρίου ὄργάνου ἐπιτελουμένης γεννᾶται τὸ φάντασμα, ὅπερ διὰ τῆς πρὸς τὰ ἔξω μέρη ὁρμῆς αὐτοῦ φαίνεται πάντοτε ὅτι κείται ἐκτὸς τοῦ ὄργάνου (De corpore, XXV, 2). Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἢ εἰκῶν τοῦ ἀντικειμένου εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τῆς φυγοκέντρου ἢ ἀποκέντρου δυνάμεως. Ἐνταῦθα ἡ ψυχολογία τοῦ Hobbes συνεπιπλέκεται κατ' ἀνάγκην μετὰ φυσιολογίας συμφώνου πρὸς τὰς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἐπικρατούσας ιδέας καὶ θέτει ὡς κέντρον καὶ ἀρχὴν παντὸς αἰσθήματος τὴν καρδίαν, ἧς αἱ λειτουργίαι χρησιμεύουσιν αὐτῷ πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης· τούτων ἡ μὲν ἡδονὴ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἀνακουφισμόν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ζωῆς, ἡ δὲ λύπη πρὸς τὴν κώλυσιν αὐτῆς (αὐτ. 12: ὑπαρχούσης ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς, πᾶσα κίνησις ἀπὸ τοῦ αἰσθανομένου (τοῦ ἐγκεφάλου) μεταδιδομένη εἰς τὴν καρδίαν ἀναγκαιῶς μεταβάλλει κατὰ τινὰ τρόπον τὴν ζωϊκὴν κίνησιν ἢ διαφωνεῖ . . . βοηθοῦσα ἢ κωλύουσα αὐτήν. Ἐὰν μὲν βοηθῇ αὐτήν, γεννᾶται ἡδονή, εἰάν δὲ κωλύῃ, λύπη, ἀνεία, ἀλγηδών). Καὶ ἐνταῦθα ὁ Hobbes προλαμβάνων διατυποῖ, ὡς τις βλέπει, μίαν τῶν ἀσπασιωτάτων τῆ νεωτέρᾳ θετικῇ καὶ βιολογικῇ ψυχολογίᾳ ἀρχῶν. Ὡς δὲ ἐν τούτῳ, καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς ἐνεῖδε καὶ προλαβὼν ἐξήνεγκεν εἰς φῶς ἀληθείας, αἵτινες ἐν μέσῳ τῶν μηχανικῶν καὶ φυσιολογικῶν αὐτοῦ ἐξηγήσεων, τοῦ οὐχὶ διαρκεστέρου βεβαίως μέρους τῆς ψυχολογίας αὐτοῦ, καταμηνύουσι παρατηρητικὸν πνεῦμα ὀξύτατον. Οὕτως εἶναι περισπούδαστοι αἱ περὶ τῶν συνειρμῶν τῶν ιδεῶν, ἢτοι παραστάσεων, παρατηρήσεις αὐτοῦ, οἷς σαφέστατα διακρίνει εἰς ἀκουσίους ἢ «series cogitationum irregulares», ὁμοιάζοντας πρὸς τὰ ἐνόπνια, καὶ ἐκουσίους «series regulares» (Leviathan, I, κεφ. III). Ἀξιόλογοι εἶναι καὶ αἱ περὶ τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς βουλήσεως διατριβαὶ αὐτοῦ, ἂν καὶ ἡ γενομένη ἀφομοίωσις ἐντάσεως καὶ κινήσεως ἀναγκάζει αὐτόν, ὡς εἰκός, νὰ συγχωνεύῃ εἰς μίαν μόνην κατηγορίαν γεγονότων, διαφόρων μόνον κατὰ βαθμόν, τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν δύναμιν, αἵτινες εἶναι αἱ πρῶται κινήσεις τῶν ζώων, καὶ τὴν κυρίως βούλευσιν καὶ βούλησιν.

Αἱ ιδέαι αὗται ἄγουσιν αὐτὸν φυσικῶς τῷ λόγῳ εἰς οὐχὶ μεγάλην ἐκτίμησιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, περὶ ἧς ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι οὐχὶ μείζων τῆς τῶν ζώων (De corpore, XXV, 13). Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν ταύτην τὴν φυσιολογικὴν μοιροδοξίαν αὐτοῦ ὁ Hobbes διὰ τινος ἀντιφάσεως, εὐεξηγήτου ἄλλως ἐκ τῶν νοησιοκρατικῶν ιδεῶν τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀποδέχεται τὴν ἐπικράτησιν τῆς συνειδητῆς καὶ καθαρᾶς βουλήσεως ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων καὶ ἐπιπλόκων ἱστορικῶν δημιουργημάτων, οἷα οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ καὶ ἡ γλῶσσα, ἧτις εἶναι, λέγει, ὕψασμα λέξεων συγκεκροτημένον κατὰ προαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων «πρὸς δῆλωσιν

τῆς σειρᾶς τῶν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας διανοίας συλλαμβανομένων ἐννοιῶν» (De homine, κεφ. X. 1)¹).

Λώκκιος καὶ Βερκελέϊος.

Ἄλλ' ἐνῶ παρὰ τῷ Hobbes ἀπαντῶσι θαυμάσιαι ἀπόψεις καταμηνύουσαι διάνοιαν θερμούργον καὶ ἰσχυράν, δὲν εὐρίσκομεν εἰσέτι παρ' αὐτῷ τὴν ἀσφαλῆ καὶ σαφῆ ἐκείνην μέθοδον, ἣτις ὄφειλε νάποβῃ ἢ ἀληθῆς ἀφετηρία τῆς νέας ψυχολογίας. Τοιαύτη ἀνακαίνισις ὄφειλε κατ' ἀνάγκη νά συνδεθῇ πρὸς μεταβολὴν τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἣτις ἕως τότε διέτριβε περὶ τὰ ὑπερβατικὰ προβλήματα τῆς πρώτης αἰτίας καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς. Αἰ τῆς φύσεως ἐπιστήμαι ἔδιδον τὸ παράδειγμα εὐτάκτου καὶ μεθοδικῆς τῶν φαινομένων ἐρεῦνης, ἣτις βαθμηδὸν καὶ ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένη ἤπτετο τῶν δυσχερεστάτων θεωρητικῶν προβλημάτων· τὴν αὐτὴν δὲ ὁδὸν ἐπεχείρησε νά πορευθῇ ἡ νέα ψυχολογία, ἣτις ἐγεννήθη ὁμοῦ μετὰ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως. Διότι ἡ πραγματεία *Περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ*, ἣν ὁ Ἰωάννης Λώκκιος ἐξέδωκε τῷ 1690, εἶναι ἅμα ἔργον, ἐν ᾧ πρῶτον τίθενται σαφῶς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἔτι δὲ καὶ τὸ πρῶτον ἔργον, ἐν ᾧ ἐπιχειρεῖται κριτικὴ ἐξέτασις τῆς γενέσεως τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Τὸ πρῶτον τῶν ζητημάτων ἐκείνων περιελάμβανεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἕτερον, τὴν αὐτὴν δὲ ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν ἀνευρίσκομεν κατόπιν παρὰ τοῖς διαδόχοις τοῦ Λωκκίου.

Ἐπιθυμοῦντες νῦν ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ ὑπὸ τοῦ Λωκκίου γενομένου ἐλέγχου νά περιορισθῶμεν ὅσον τὸ δυνατόν εἰς ὅ,τι ἔχει ἰδίαν καὶ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων, ἃς ἴδωμεν εἶναι ἡ μάλιστα πρωτότυπος συμβολὴ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλοσόφου εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἐπιστητοῦ. Εἶναι βέβαιον ὅτι πρῶτος οὗτος ἐπαγίωσε τὴν εἰδικὴν μέθοδον τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης καθορίσας ἐν σαφεστάτῃ μορφῇ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμέσου καὶ ἀσφαλοῦς γνώσεως, τῆς παρεχομένης ἡμῖν ὑπὸ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ὧν αἱ «ιδέαι» (οὕτως ὀνομάζει τὰς ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων χορηγουμένας ἡμῖν ἐποπτικὰς ἐννοίας) εἶναι πάντοτε θετικαὶ καὶ ἀνεξέλεγκτοι, καὶ ὅταν ἔτι ἐμπεριέχωσιν ἐννοίαν στερητικὴν. «Οὕτως», λέγει ὁ Λώκκιος (βιβλ. II, κεφ. VIII), «ἡ ἰδέα τοῦ μέλανος δὲν εἶναι ἥττον θετικὴ ἐν τῷ νῷ τῆς τοῦ λευκοῦ, καίτοι ἡ αἰτία τοῦ μέλανος ἐξισταζομένη ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀντικειμένῳ δύναται νά μὴ εἶναι ἄλλο ἢ ἀπλὴ στέρησις». Τῷ ὄντι τὸ

¹) Τῶν περὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ Hobbes νεωτέρων μελετῶν καλλίστη εἶναι ἡ τοῦ Hannequin, περιεχομένη ἐν τῷ I τόμῳ τῶν *Études d'histoire des sciences et d'histoire de la philosophie* (Paris, 1908).

πνεῦμα δὲν κρίνει τὴν αἰτίαν τῶν αἰσθημάτων, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ζήτησις ἀναφερομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἰδέαν, καθ' ὅσον εἶναι ἐν τῷ νῷ, ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων. «Εἶναι ταῦτα», λέγει ὁ Λώκκιος, «δύο πράγματα πολὺ διάφορα καὶ πρέπει ἀκριβῶς νὰ διαστέλλωνται. Τὸ διακρίνειν καὶ γινώσκειν τὴν ἰδέαν τοῦ λευκοῦ ἢ τὴν ἰδέαν τοῦ μέλανος εἶναι χωριστόν τι πρᾶγμα καὶ ὅλως τούτου διάφορον πρᾶγμα εἶναι τὸ ἐξετάζειν ὁποῖον εἶδος μορίων δύνανται αὐταὶ νὰ εἶναι καὶ πῶς δύνανται νὰ διατάσσωνται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σώματος, ἵνα ἀντικείμενον τι φαίνεται λευκὸν ἢ μέλαν».

Θέλοντες δὲ νὰ ἔχωμεν βεβαίαν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος ὀφειλομένον νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι, ἐὰν ἡ οὐσία τούτου εἶναι ἡμῖν ἀγνωστος, οὐχ ἦτον ἀγνωστος εἶναι καὶ ἡ τοῦ σώματος, ὥστε οὐδένα ἔχομεν λόγον νὰ ρηνώμεθα τὴν ὑπαρξίν ἐκείνου μᾶλλον ἢ τούτου. (βιβλ. II, κεφ. XXIII).

Οὕτως ἔχομεν δύο τάξεις πραγμάτων ὅλως διαφόρους (two very different things) : ἓνθεν μὲν τὴν σειρὰν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἀμέσως ἀντιληπτῶν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ἓνθεν δὲ τὴν σειρὰν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἅτινα εἶναι αἰτία ἐκείνων. Σαφῶς ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τὴν ἀρχὴν τῆς διαστολῆς ἐκείνης «κόσμου ἐσωτερικοῦ» καὶ «κόσμου ἐξωτερικοῦ», δι' ἧς ἡ ψυχολογία ἐπὶ ἓνα ἡμισὺν καὶ πλέον αἰῶνα ἀπεσχίσθη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ δυϊσμός πνεύματος καὶ ὕλης, καταπολεμηθεὶς ἐν τῇ φιλοσοφικῇ θεωρίᾳ, ἀνέκυπτε πάλιν ἐν τῇ ἐμπειρικῇ καὶ μεθοδικῇ ἐρευνῇ. Ἀλλ' ἐξηγγέλθη ἐν μορφῇ, ἣτις δὲν ἔπεισε τοὺς μάλιστα συνακολούθους ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Λωκκίου, διότι μεταξύ πνεύματος καὶ ὕλης ἐτίθετο φραγμὸς λίαν ἀσθενῆς καὶ τεχνητός, ὁ τῆς διαιρέσεως τῶν ποιότητων εἰς «δευτέρας» ἢ παραγώγους, ἐξαρτωμένας δὴλον ὅτι ἐκ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος (χρῶματα, ἤχοι, ὀσμαί, γεύσεις κτλ.), καὶ «πρώτας» ἢ πρωτοτύπους, ἀχωρίστους δὴλον ὅτι ἀπὸ τῶν σωμάτων (στερεότης, ἔκτασις, σχῆμα, ἀριθμὸς, κίνησις καὶ ἡρεμία). Αἱ πρώται ἢ πρωτεύουσαι ποιότητες εἶναι αἱ αἰτίαι τῶν δευτέρων ἢ δευτερευουσῶν· συνιστῶσιν ἐκεῖνα, ἅπερ καλοῦμεν πράγματα ἐκτὸς ἡμῶν κείμενα, οὐδεμίαν ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἰδέας, ἃς παράγουσιν ἐν τῷ ἡμετέρῳ νῷ. Καὶ ἐν τούτῳ κεῖται ἡ πρωτοτυπία τοῦ νοῦ: ἐνῷ κενὸς ὢν ἀρχῆθεν πάσης ἐννοίας ἀναγκάζεται νὰ δέχεται τὴν ὕλην τῶν ἑαυτοῦ γνώσεων διὰ τῶν αἰσθήσεων μεταμορφῶν τὰς ἐξώθεν ἐντυπώσεις εἰς «ἰδέας», τ. ἔ. εἰς τι ἀπολύτως διάφορον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, δύνανται ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ διὰ τῆς «διανοήσεως» (ἂν καὶ ἡ δύναμις αὕτη ἀναπτύσσεται ὕστερον ἐν αὐτῷ) νὰ πορίζεται ἄλλας ἰδέας ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐργασιῶν, ὥστε οὐ μόνον νὰντιλαμβάνηται εἶναι ἱκανός, ἀλλὰ καὶ νὰ νοῆ, νὰμφιβάλλῃ, νὰ πιστεύῃ, νὰ βούληται κτλ.

Ἡ ἀληθὴς αὕτη ἐσωτερικὴ αἰσθησις (internal sense), δι' ἧς ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐργασιῶν, δίδει ἡμῖν καὶ τὰς ἰδέας

τῶν «παθῶν», ἤτοι τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἅτινα παρακολουθοῦσι πάντοτε τὰς ἐνσυνειδήτους ἡμῶν καταστάσεις. Ταύτας τὰς ιδέας ἔχομεν μόνον ἐκ τῶν δύο τούτων πηγῶν, ἐκ τοῦ «αἰσθήματος» καὶ ἐκ τῆς «διανοήσεως», ἐκ τῆς «ἐξωτερικῆς» αἰσθήσεως καὶ ἐκ τῆς «ἐσωτερικῆς» αἰσθήσεως ὥστε, παραγομένης πάσης «ιδέας» ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἄτοπον κατὰ τὸν Λώκκιον νὰ ποιῶμεθα λόγον, ὡς ἔπραττον οἱ καρτεσιανοί, περὶ «ψυχῆς διαρκῶς νοούσης», ἐχούσης ἐνέργειαν δυναμένην καὶ νὰ διαφεύγῃ τὴν ἀντίληψιν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Τὸ νὰ ἔχωμεν ιδέας καὶ τὸ νὰ ἔχωμεν ἀντιλήψεις εἶναι τὸ αὐτὸ πράγμα: ἡ ψυχὴ δύναται μὲν κατὰ τὸν ὕπνον νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ ὀνείρων, ἀλλ' ἐὰν μηδὲν ἔχωμεν τούτων ἀντίληψιν, εἶναι ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχον.

Ὅθεν ὁ ψυχικὸς βίος ἔγκειται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἡ μετὰ ταύτων συνοδεύουσα συνείδησις ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς ὑφ' ἡμῶν σχηματιζομένης ἐννοίας τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς ταυτότητος. Ἀρνούμενος ὁ νοῦς ἅπαν τὸ ἑαυτοῦ περιεχόμενον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας συνθέτει βαθμηδὸν τὰς ἑαυτοῦ γνώσεις πάσας χωρῶν ἀπὸ τοῦ ἀφηρημένου πρὸς τὸ συγκεκριμένον καὶ διὰ τῶν «ἀπλῶν ιδεῶν»¹⁾ καταλήγων εἰς τοὺς τρόπους, εἰς τὰς οὐσίας καὶ εἰς τὰς σχέσεις. Κατὰ τῆς ὑποθέσεως τῶν «ἐμφύτων ιδεῶν», εἰς ἃς σφόδρα ἠσμένιζον οἱ καρτεσιανοί, προφέρεται οὕτως τὸ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα τῆς ψυχῆς τῶν παιδίων, ἐν ᾗ οὐδὲν ὑπάρχει ἴχνος πολυπλόκων ιδεῶν, οἷαι αἱ ιδέαι τοῦ ἀδυνατοῦ, τῆς ταυτότητος, τῆς οὐσίας, τοῦ θεοῦ κτλ. Οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἐμφυτοί, διότι ἡ παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅποσον οἱ ἄνθρωποι διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους κρίνοντες τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ. Πρὸς δὲ τὸ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἐμφύτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν προφερόμενον ἐπιχείρημα, ὅτι δυνατόν αὐταὶ ἐν τῷ νῷ νὰ ὑπάρχωσιν ἐν ἀσυνειδήτῳ καταστάσει καὶ ὅτι κατόπιν ἐπέρχεται ὁ λόγος πρὸς ἀνακάλυψιν αὐτῶν, ὁ Λώκκιος ἀπαντᾷ ὅτι διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται ἐμφυτοὶ ἅπασαι αἱ θλήθειαι, ἃς ἀνακαλύπτει ἡ ἡμετέρα διάνοια. Ἄλλως δὲ πολὺ πρότερον ἄρχεται ἡ τοῦ λόγου χρῆσις, πρὶν οὗτος κατορθώσῃ νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς περιφήμους ἐκείνας ἀρχὰς τὰς λεγομένας «ἐμφύτους», καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐδέποτε κατορθοῦσι νὰ ἀνακαλύψωσιν αὐτάς. Τὸ νὰ ἔχωμεν ιδέας καὶ τὸ νὰ μὴ ἔχωμεν τούτων συνείδησιν εἶναι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ καὶ τὸ μηδέποτε αὐταὶ νὰ ὑπῆρξαν (is all one as if it never had been there)²⁾.

Ὁ νοῦς λοιπὸν δὲν ἔχει χρεῖαν ἄλλων μέσων πλὴν τῶν χορηγού-

¹⁾ Ἦτοι τῶν παραστάσεων κατὰ τὴν Ἐρβάρτειον ἐκδοχὴν, πρὸς R. Heisinger, Philosophie des Erkennens (1910), σελ. 201, 445.

²⁾ Βιβλ. I, κεφ. IV.

μένων αὐτῶ ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ἐντυπώσεων καὶ ὑπὸ τῆς οἰκείας ἐνεργείας. Καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι τοιαύτη, ὥστε δύναται οὗτος διὰ τῆς μνήμης, διὰ τῆς κρίσεως καὶ διὰ τῆς βουλήσεως νὰ σχηματίζῃ πᾶσαν γνῶσιν. Ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἰδίων ἐνεργημάτων πορίζεται ἰδέας, ἃς οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ ἀρυσθῇ ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς «διαρκείας», ἣτις δὲν δύναται βεβαίως νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων, ἀλλ' ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδεῶν, ἣτις εἶναι μία τῶν χαρακτηριστικωτάτων ἀπόψεων τοῦ νοῦ.

Ἄλλ' ἡ σαφεστάτη ἰδέα τῆς αὐθορμήτου ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου νοῦ εἶναι ἡ τῆς «βουλήσεως» ἢ «ἐνεργητικῆς δυνάμεως», ἣν ἡ «διανόησις» παρέχει ἡμῖν κατὰ τρόπον πολὺ σαφέστερον καὶ εὐκρινέστερον παρὰ τὰ σώματα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατέχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς δυνάμιν τινα τοῦ νᾶρχώμεθα ἢ νὰ διακόπτωμεν, τοῦ νὰ συνεχίζωμεν ἢ νὰ τερματίζωμεν ποικίλα ἐνεργήματα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος καὶ ποικίλας κινήσεις τοῦ ἡμετέρου σώματος διὰ μόνης τῆς νοήσεως ἢ προτιμήσεως τοῦ πνεύματος, κελεύοντος νὰ ποιῶμεν ἢ νὰ μὴ ποιῶμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν. Καὶ ἡ βούλησις καθορίζεται πάλιν ὑπὸ τίνος αἰσθήματος «δυσανεστῆσεως» (uneasiness), οὐχὶ πλέον ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ, διότι τὸ μόνον πράγμα, ὅπερ εἶναι παρὸν ἐν τῷ νῷ καὶ ἡμεῖς θέλομεν νὰπομακρύνωμεν, εἶναι τὸ αἰσθημα τῆς «δυσανεστῆσεως» ἢ ἡ «ἐπιθυμία». Ἴνα λοιπὸν ὁ λογισμὸς δύναται νὰ ὀδηγῇ ἡμᾶς εἰς τὴν πράξιν, πρέπει ἡ ἡμετέρα ἐπιθυμία τοσοῦτον ναὐξάνηται, ὥστε νὰ ἐμβάλῃ ἡμᾶς εἰς δυσθυμίαν. Καὶ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ἐπιθυμιῶν, νοήσεων, βουλήσεων συναποτελεῖ ἀκριβῶς τὸν ἄνθρωπον ὅλον· εἶναι δὲ ἄτοπον νὰ ὑπολαμβάνωμεν τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὡς τόσας δυνάμεις ἐδρευούσας ἐν ἡμῖν καὶ ἐπενεργοῦσας ἐπ' ἀλλήλας, ἐνῶ πᾶσαι εἶναι ἐκδηλώσεις διάφοροι τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου, ὅπερ εἶναι ὁ νοῦς ἢ ὁ ἄνθρωπος ἅρκων ταύτας αὐτοῦ τὰς δεξιότητας (βιβλ. II, κεφ. XXI). Καὶ τὴν θεωρίαν ταύτην τῶν «δυνάμεων», ἣτις κατὰ τὸν ἐπιόντα αἰῶνα ἔμελλεν ἔξω τῆς χώρας αὐτοῦ σφόδρα νὰ εὐδοκιμήσῃ, ἐπικρίνει ὀξύτατα ὁ Λώκκιος παρατηρῶν ὅτι, ἐὰν πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ νοῦ ἀποδίδωμεν εἰς εἰδικὴν τινα δυνάμιν, θὰ ἦτο ὡσαύτως ὀρθὸν νὰ ποιῶμεθα λόγον καὶ περὶ δυνάμεως ψδικῆς, ὀρχηστικῆς ἢ περιπατητικῆς, ὡς εἶναι ὀρθὸν νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ βούλησις ἐκλέγει ἢ ὁ νοῦς καταλαμβάνει ἢ ὅτι ἡ βούλησις διευθύνει τὸν νοῦν, ὅστις ὑπακούει εἰς αὐτὴν ἢ οὐ (αὐτ.).

Ἡ Ψυχολογία τοῦ Λώκκιου, ἥς καντοτε ἐξήρθη ἐμφανέστερον μᾶλλον ἢ ἐμπειρικῇ ἢ ἡ ὑποκειμενικῇ ἀποψις, ἀποδίδουσα τοσαύτην σπουδαιότητα εἰς τὰ πρωτόγονα καὶ εἰδικὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως, περιείχε σπέρμα τι ἐμπειρικῆς ιδεοκρατίας, ὅπερ παρείχεν εἰς τοὺς ἰαθόχους φυσικὸν ἐλαττήριον εὐρείας ἀναπτύξεως.

Καίπερ καταπολεμῶν ὁ Λώκκιος τὰς «ἐμφύτους» ἰδέας τῶν καρτε-

σιανῶν, ὅμως ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὰς «ἀφηρημένας» ἰδέας, τ. ἔ. τὰς δι' οὐδενὸς μερικοῦ αἰσθητοῦ σημείου διακρινομένας, παράγων αὐτὰς δι' εἰδικῆς τινος καὶ πολυπλόκου ἀφαιρετικῆς ἐργασίας ἀπὸ τῶν ἀτομικῶν εἰκόνων. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐφάνη εἰς τὸν Βερκελέιον ἀδιανόητος, ὅστις ἤδη ἐν τῇ ἑαυτοῦ πραγματείᾳ *Περὶ τινος θεωρίας τῆς ὁράσεως* (ἐκδοθεῖσθαι τῷ 1709) ἀντέτασσε πρὸς αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν τῆς ἡμετέρας διανοίας. "Ὅσον καὶ ἂν ἐντείνεται ἡ διάνοια ἡμῶν, οὐδέποτε θὰ κατορθώσῃ νὰ σχηματίσῃ τὴν ἔννοιαν τριγώνου, οἷαν ὑπελάμβανε δυνατὴν ὁ Λώκκιος, τριγώνου δηλαδή, ὅπερ μῆτε ἀμβλυγώνιον νὰ εἶναι μῆτε ὀξυγώνιον μῆτε ὀρθογώνιον μῆτε ἰσόπλευρον μῆτε ἰσοσκελὲς μῆτε σκαληνόν, ἀλλὰ «πάντα ταῦτα καὶ ἅμα μηδὲν πάντων τούτων» (κεφ. 125). Καὶ ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ, ἣτις εἶναι ἀληθὲς πρότυπον πραγματείας ψυχολογίας πειραματικῆς καὶ φυσιολογικῆς, ἀπεδείκνυεν ὁ Βερκελέιος μετὰ πολλῆς σαφηνείας τὴν παντελῆ ἀδυναμίαν τοῦ ἡμετέρου νοῦ νὰ σχηματίσῃ ἄμεσον παράστασιν τῆς ἀποστάσεως τῶν ἀντικειμένων, τοῦ μεγέθους καὶ τῆς θέσεως, ἅπερ εἶναι ἔννοιαι προκύπτουσαι καθ' ἑξῆς ἀπὸ τοῦ αὐθορμήτου συνειρμοῦ τῶν αἰσθημάτων τῆς ὁράσεως μετὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς ἀφῆς, καίτοι ταῦτα εἶναι πρὸς ἀλλήλα ἐντελῶς ἑτερογενῆ. Αἱ παραστάσεις τῆς ὁράσεως εἶναι σημεῖα καὶ ἐνδείγματα τῆς ὑπάρξεως τῶν παραστάσεων τῆς ἀφῆς. Ἡ πρὸς ἀλλήλας λοιπὸν σύναψις τῶν εἰκόνων τούτων δὲν εἶναι «ἀναγκαία», ἀλλὰ ἀπλῶς ἐμπειρικὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν οὐδεμίαν ἀναγκαίαν ὑπάρχει πρὸς ἀλλήλα σχέσις συναισθήματος τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς ἐρυθρίας τοῦ προσώπου, καίτοι ἕνεκα τοῦ ὅτι συνηθίζομεν νὰ βλέπωμεν ταῦτα συνδεδεμένα ἐκλαμβάνομεν κατὰ κανόνα τὴν ἐρυθρίαν ὡς σημεῖον τοῦ συναισθήματος ἐκείνου.

Ἐν τῇ ἑαυτοῦ πραγματείᾳ *Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως* (1710) διαλαμβάνει ὁ Βερκελέιος ἐκτενέστερον περὶ τοῦ ζητήματος τῶν γενικῶν ἐνοιῶν, αἵτινες καθ' ἑαυτὰς εἶναι ἔννοιαι μερिकाί, γινόμεναι γενικαί, ὅταν δι' αὐτῶν ἀντιπροσωπεύωνται πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους ἔννοιαι τοῦ αὐτοῦ γένους.

Ἡ ὑπὸ τοῦ γεωμέτρον πρὸς ἀπόδειξιν τινὰ χαραττομένη γραμμὴ εἶναι μὲν μερική, ἀλλὰ γίνεται γενική, καθὼς ἀντιπροσωπεύουσα οἴανδήποτε μερικὴν γραμμὴν. Τῆς ἐκδοχῆς ταύτης, ὅτι δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀπολύτως ἀφηρημένας ἐνοίας, ἡ πρώτη πηγὴ κεῖται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Λωκκίου εἰς τὴν γλῶσσαν ἀποδιδομένη λειτουργίᾳ, ἣν ὁ Βερκελέιος ὑποβάλλει εἰς ὀξύτατον ἔλεγχον. Πρὸς τὴν γνώμην, ὅτι τὰ ὀνόματα, πρὸς ἃ δὲν ἀντιστοιχεῖ μερική τις καταληπτὴ ἔννοια, χρησιμεύουσιν, ὅπως δηλώσιν ἀφηρημένας ἐνοίας, ἀντιλέγει ὅτι πάντα τὰ ὀνόματα ἐν γένει χρησιμεύονται, ὡς τὰ γράμματα τῆς ἀλγέβρας, ἅτινα δηλοῦσι μὲν μερικὰς ποσότητας, ἀλλὰ δὲν ὑποχρεούμεθα διὰ τοῦτο, καὶ ὅπως προχω-

ρῶμεν ὀρθῶς, νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ ἀνά πάσαν στιγμήν ἐπὶ ἐκάστου γράμματος τὴν μερικὴν ποσότητα, ἣν τοῦτο ἔχει ἔργον νὰ παριστᾷ (Εἰσαγωγή, 19).

Ἄλλ' ὁ Βερκελέϊος κατέστρεψε τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς φυσιολογικῆς πραγματοκρατίας (realismo), ἅτινα ὁ Λώκκιος ἐζήτησε νὰ σώσῃ διὰ τῆς διακρίσεως πρώτων καὶ δευτέρων ποιοτήτων τῶν σωμάτων. Εἶναι περιθρόλητος ἡ ὑπὸ τοῦ Βερκελεῖου γενομένη ἐπίκρισις τῆς θεωρίας ταύτης, ἣτις κατ' οὐσίαν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς θεωρίας τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Εἰσχωρῶν δι' αὐστηρᾶς λογικῆς μεθόδου εἰς αὐτὸν τὸν πυρῆνα τοῦ ζητήματος ἐλέγχει πάσας ἐκείνας τὰς μᾶλλον ἢ ἥττον ὑλοκρατικὰς ἐννοίας, αἵτινες στηρίζονται ἐπὶ τῆς πίστεως, ὅτι ὑπάρχει οὐσία τις σωματικὴ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ἀντιλήψεων.

Αἱ πρώται ἢ πρωτεύουσαι «ποιότητες», ὡς ὁ Λώκκιος ἀπένεμεν εἰς τὰ σώματα, ἦτοι ἡ ἔκτασις, τὸ σχῆμα καὶ ἡ κίνησις, εἶναι κατὰ τὸν Βερκελέϊον ἀκατάληπτοι, ἐὰν θέλωμεν νὰ ποιῶμεθα ἀφαιρέσειν ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ποιοτήτων, διότι εἴμεθα ἀπολύτως ἀνίκανοι νὰ νοῶμεν σῶμά τι ἐκτατὸν ἢ κινούμενον χωρὶς ἅμα νὰ προσάπτωμεν εἰς αὐτὸ χρῶμα ἢ τινὰ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ἐκείνων ἢ «δευτέρων» ἢ «δευτερευουσῶν» ποιοτήτων, αἵτινες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λωκκίου ἐλέγοντο ὅτι ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῷ νῷ. Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον νὰ νοῶμεν ὑλικόν τι πρᾶγμα ὡς ἔχον ὑπαρξίν ἀπολύτως χωριστὴν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου νοῦ, τ. ἔ. ὑπάρχον ἀφ' ἑαυτοῦ χωρὶς τῆς ἀντιλαμβανομένης τούτου διανοίας. Οὐδὲν εὐχερέστερον παρὰ τὸ νὰ φανταζώμεθα δένδρα ἐν ἄλσει ἢ βιβλία ἐπὶ βιβλιοθήκης ἄνευ οὐδενὸς ἀντιλαμβανομένου τούτων· ἀλλὰ πάντα ταῦτα τί ἄλλο εἶναι ἢ ὅτι σχηματίζομεν ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ἐννοίας τινάς, ὡς καλοῦμεν βιβλία καὶ δένδρα, παραλείποντες ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ νὰ σχηματίσωμεν τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀντιλαμβανομένου τούτων; Ἄλλὰ δὲν ἀντιλαμβάνομεθα καὶ δὲν νοοῦμεν ταῦτα ἡμεῖς αὐτοί; Ὅπως δυνηθῶμεν νὰ νοήσωμεν τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ὡς ὑπάρχοντα καθ' ἑαυτά, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ δυνηθῶμεν νὰ παραστήσωμεν αὐτὰ ὡς ὑπαρκτὰ καὶ ἅμα ὡς οὐχὶ παραστατὰ ἢ οὐχὶ νοητὰ, ὅπερ εἶναι προφανῆς ἀντίφασις (σελ. 23). Λοιπὸν τὸ esse τῶν ἀντικειμένων εἶναι τὸ percipi αὐτῶν (τὸ εἶναι τὰ πρᾶγματα ἐστὶ γίνεσθαι ταῦτα ἀντιληπτὰ ἢ παραστατὰ)· δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωσι ταῦτα ὑπαρξίν ἔξω τῶν διανοιῶν καὶ τῶν νοούντων ὄντων, ἅτινα ἀντιλαμβάνονται αὐτῶν (σελ. 3).

Ὅθεν λαμβανομένη μὲν ἡ ὕλη ἐπὶ τῆς κοινῆς αὐτῆς ἐννοίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνδυασμὸς αἰσθητῶν ποιοτήτων, οἷαι ἡ ἔκτασις, ἡ στερεότης, τὸ βᾶρος καὶ τὰ τοιαῦτα· λαμβανομένη δὲ ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σημασίας ὡς ὑπόθεσις καὶ ὑποστήριγμα συμβεβηκότων ἢ ποιοτήτων ἐκ τῆς τοῦ νοῦ κειμένων αἴρεται ἐκ τοῦ μέσου καὶ καταργεῖται, καὶ τοῖς δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι καταργεῖται τὸ οὐδέποτε οὐδ' ἐν τῇ φαντα-

σία ὑπάρξαν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἢ ὑπὸ πάντων παραδεδεγμένη ἄπειρος διαι-
ρετότης τῆς ὕλης ποιεῖ, ὥστε πᾶν σῶμα, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, νὰ
εἶναι ἀπείρως ἐκτατὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐστερημένον μορφῆς καὶ
σχήματος. Καὶ οἱ ὄλισται λοιπὸν ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογῶσιν ὅτι μόνον
ὁ νοῦς σχηματίζει τὴν ποικιλίαν ἐκείνην τῶν συναποτελούντων τὸν ὄρα-
τὸν κόσμον σωμάτων, ὧν ἕκαστον ὑπάρχει μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντι-
ληπτὸν (σελ. 37).

Εἶναι δὲ τὸ ἐπιχείρημα ἰσχυρότατον καὶ κατὰ τῆς καρτεσιανῆς καὶ
ὄλιστικῆς θεωρίας τῶν εἰκόνων, νοουμένων ὡς ἀντιτύπων ἢ μορφῶν τῶν
ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐντυπουμένων πραγμάτων. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύ-
την αἱ αἰτίαι τῶν παραστάσεων ἡμῶν εἶναι ἴχνη τιᾶ καταλειπόμενα ἐν
τῷ ἐγκεφάλῳ ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ἐντυπώσεων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐγκέφαλον
νοοῦμεν οὐδὲν ἄλλο ἢ πρᾶγμα τι αἰσθητὸν καὶ ἐπειδὴ ὡς τοιοῦτος εἶναι
ἀμέσως παραστατὸς καὶ ἀντιληπτὸς, διὰ ταῦτα οὗτος εἶναι ἰδέα ἢ παρά-
στασις καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπάρχων μόνον ἐν τῷ νῷ. Οὕτω δὲ θὰ κατε-
λήγομεν λογικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ὄντος τοῦ ἐγκεφάλου ἰδέας,
αὕτη εἶναι ἡ αἰτία πασῶν τῶν ἄλλων ἰδεῶν (2ος διάλογος Φιλονόου
καὶ Ὑλα). Καὶ ὅπως καταστήτῃ ἐκποδὸν ὁ Βερκελέϊος πᾶσαν ἀμφι-
λογίαν, δυναμένην κατὰ τινα τρόπον νὰ προσεγγίσῃ τὴν νοητικὴν ἀρχὴν
πρὸς τὴν ὄλικήν, λέγει εἰς τὸν ἑαυτοῦ Φιλόνοον (ἐν τῷ 3ῳ διαλόγῳ)
ὅτι, ὡσάκις γίνεται λόγος περὶ ἀντικειμένων ὡς ὑπαρχόντων ἐν τῷ νῷ
καὶ ἐντυπουμένων ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, ὀφείλομεν νὰ ἐκδεχώμεθα τοῦτο
οὐχὶ κατὰ γράμμα καὶ κατὰ τὴν παχυλὴν ἔννοιαν τῶν πολλῶν, ἀλλὰ νὰ
νοῶμεν κατὰ τὴν ὀρθὴν σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ ὁ νοῦς, ὅστις εἶναι ἀνέκ-
τατος, ἀντιλαμβάνεται καὶ κατανοεῖ αὐτὰ (3ος διάλογος).

Οὕτως ὁ Βερκελέϊος, ὠθῶν εἰς τὰ ἔσχατα ἅκρα τὰς ἀρχὰς τοῦ Λωκ-
κίου, κατεσκεύαζε θαυμαστὸν ἐπὶ συνοχῇ καὶ σαφηνείᾳ σύστημα, ὅπερ
παρέμεινεν ἔπειτα ὡς ἡ τυπικωτάτη ἔκφρασις τῆς ἐποπτικῆς ἰδεοκρα-
τίας. Πάντα τὰ γνωσιολογικὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἐμπειρικῆς αὐτοῦ
διδασκαλίας ἐπειράθη νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ τῆς πνευματοκρατικῆς ἐννοίας,
καθ' ἣν τὰ αἰσθήματα παράγονται ἐν ἡμῖν ὑπὸ τῆς θεότητος· ἀλλ' ἡ
χαρακτηριστικωτάτη ἀποφίσις τῆς φιλοσοφικῆς ἐκδοχῆς αὐτοῦ θὰ παρα-
μείνῃ πάντοτε ἡ ἀπόφανσις καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ
ἰδρῶμεν καὶ καθορίζωμεν ἐποπτικῶς πᾶν ὅ,τι γίνεται ἐκποδῶν ἀπὸ τῆς
ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως ἡμῶν, πᾶν ὅ,τι δηλαδὴ εἶναι αὐτὸ καθ'
ἑαυτὸ γεγονὸς ἀπλῶς καὶ μόνον ἀντικειμενικόν.

Δ ε ἴ β ν ἰ τ ε ἰ ο ς .

Ἐνῷ ὁ Βερκελέϊος ἀπὸ τῶν ἐμπειρικῶν ἀρχῶν τοῦ Λωκκίου ἠρύετο
τὰ ἔσχατα ἰδεοκρατικὰ συμπεράσματα, ἕτερος μέγας ἐπιστήμων, ὁ Λεϊ.